

Theologie en filosofie van Augustinus

Ruim tweehonderd jaar na Irenaeus maakte Augustinus niet Gods liefde, maar de zondigheid van de mens tot kernpunt van de verzoeningsleer. Augustinus beschouwde de mens als door en door zondig. Volgens Irenaeus was Gods genade door het zoenoffer van Jezus voor iedereen beschikbaar. Maar Augustinus meende dat slechts zeer weinig mensen mochten rekenen op Gods genade. Augustinus stond op het standpunt dat de verlossing van de zonde door het zoenoffer van Jezus een onverdiende genade was, slechts geschonken aan enkele uitverkorenen. De rest van de mensheid is volgens hem reddeloos verloren, voor eeuwig. De genadebesluiten voor de redding van enkelen, zijn door God reeds aan het begin der tijden voor alle eeuwigheid vastgelegd, en daar valt voor een mens niets meer aan af te dingen, leerde Augustinus. De opvatting dat sommige mensen uitverkoren zijn om deelachtig te worden aan de genade door het zoenoffer van Jezus, en dat de mens zelf op die uitverkiezing geen invloed kan uitoefenen, heet sinds Augustinus de predestinatieleer.

Een beweging naar herbevestiging van de persoonlijke vrijheid tegenover de predestinatieleer treffen we ook aan onder de katholieke filosofen. Thomas van Aquino (1225-1274) bracht de wilsvrijheid naar voren als een van de meest fundamentele kerkelijke leerstukken. Maar daarnaast bleef hij ook de predestinatie benadrukken. Ter verzoening van deze tegenstrijdige standpunten was hij gedwongen tot uiterst ingewikkelde redeneringen, die er niet altijd van overtuigen dat bij hem werkelijk het primaat op de vrije wil lag. Maar naar de intentie was zijn theologie een breuk met Augustinus, hoe voorzichtig ook geformuleerd. De mens heeft namelijk de vrijheid, zegt Thomas, de hem door God geboden genade te weigeren. Maar tegelijkertijd is Gods steun nodig voor de wil tot de genade.

De franciscaan Bonaventura (1217-1274) bracht de goede werken als verdienste tegenover God pas echt weer terug. Ze zijn weliswaar niet doorslaggevend, maar toch een voorbereiding op de genade, schreef hij.

Johannes Duns Scotus (1265-1308) benadrukte sterk de rol van de vrije wil. Hij sprak over 'een persoonlijk ik'. De verwerkelijking van de wil is tegelijk de zelfverwerkelijking, en die vormt voor de mens de hoogste bevrediging. Duns Scotus zei zelfs dat de mens in de expressie van zijn 'zoiheid', dat is in zijn concrete individuele realiteit, deelnemer wordt aan het 'wezen van het wezen'. Dat moge misschien klinken als geheimtaal (de teksten van Duns zijn uiterst moeilijk), maar het komt erop neer dat de mens in zijn wezen goed is, niet zondig zoals Augustinus beweerde, en dat de mens door die in hem aanwezige goedheid de eenheid met God zelf kan bewerkstelligen. Duns behandelde het uitverkoren of verworpen zijn in zijn *Lectura I 40*. Duns gebruikt de termen *praedestinatio* en *praedestinitus* voor respectievelijk "verkiezing" en "verkorene".

Door Willem van Ockham (1284-1347) werd de rol van de goede werken als voorwaarde tot 's mensen zaligheid zelfs geheel op de voorgrond gesteld. Ockham leerde dat de mens niet in zijn kern door de zondigheid is aangetast. Voor hem bestond de zonde alleen in de vorm van een afzonderlijke daad, die de wezenskern van de mens niet aantast.

En zo schoven de rooms-katholieke mystici en filosofen binnen de kaders van de kerk langzaam op in de richting van de persoonlijke vrijheid, met loslating van de predestinatieleer van Augustinus.

Het aspect van de predestinatie versus vrijheid zou later in de geschiedenis van het christendom nog tot veel polemiek leiden. Het werd een van de belangrijkste twistpunten tijdens de reformatie tussen enerzijds Calvijn en Luther en anderzijds de Rooms-Katholieke Kerk. Rome leerde toen dat ook goede werken tot de verzoening in Christus kunnen leiden. Calvijn en Luther benadrukten, in navolging van Augustinus, dat alleen het geloof dat vermocht, en dat dan nog slechts voor de uitverkorenen. Zij meenden dat de kerk van Rome te ver was afgedreven van de predestinatieleer van Augustinus, en rechtvaardigden op grond daarvan de afscheiding door de protestanten van Rome. Calvijn vatte de nadruk die Augustinus legde op de zondigheid van de mens samen in zijn bekende uitspraak:

"De mens is onbekwaam tot enig goed en geneigd tot alle kwaad."

Vanaf 376 was Augustinus gedurende tien jaar lid van de gemeenschap van de manicheeërs. Onder invloed van de Griekse filosofie keerde hij zich af van het manicheïsme. In het neoplatonisme, met name bij Plotinus, vond hij een beter antwoord op de vraag waar het kwaad vandaan komt. Het kwaad was, zo zag Augustinus het toen, een beroving van het goede; geen opzichzelfstaande entiteit, maar de verkeerdheid van de menselijke wil die zich van God heeft afgewend. Zijn bekering tot het christendom geschiedde niet op basis van rationele inzichten, maar door een persoonlijke crisis.

Tijdens zijn jaren in Carthago won Augustinus een poëzieprijs en kwam hij veel aan huis bij Vindicius, de proconsul van Carthago. Deze overtuigde Augustinus van de onjuistheid van diens geliefde astrologie, door hem erop te wijzen dat enkele uitgekomen voorspellingen op toeval berustten. Het contact met Vindicius en zijn kring bracht Augustinus op het idee naar Rome te gaan voor zijn carrière en zo te ontsnappen aan zijn bandeloze leerlingen.

Manicheeërs

Augustinus was een tijd verbonden aan de sekte der manicheeërs, een dwaalleer die de wereld splitst in het Rijk van het Licht en het Rijk van de Duisternis. Negen jaar zou hij als toehoorder met hen verbonden blijven. Ook verdiepte hij zich in de neoplatonische wijsbegeerte. Na zijn bekering tot het christendom zou hij het platonische denken inzetten bij de verkondiging van het Evangelie.

Dwaalleren

Augustinus trad als bisschop krachtig op tegen de dwaalleren van het Donatisme en het Pelagianisme. De donatisten, sterk georganiseerd in een eigen kerkgenootschap, verdedigden onder meer de stelling dat de werking van de sacramenten afhangt van de heiligheid van de bedienaar. De pelagianen, volgelingen van Pelagius, geloofden dat de mens zijn verlossing door een deugdzaam leven kan bewerken. Augustinus stelde daar de leer van de erfzonde tegenover. De strijd tussen Pelagius en Augustinus werd op het Concilie van Carthago (418) in het voordeel van de laatste formeel beslecht, maar de pelagiaanse kwestie bleef Augustinus' aandacht opeisen tot aan zijn dood.

In de theologie van Augustinus worden de woorden 'vergeving' en 'heling' veelvuldig gebruikt, maar het woord 'bevrijding', het verlost worden van een overheersende macht, wordt genegeerd, ja dit begrip wordt weggeredeneerd en vervangen door 'vergeving' of 'genezing'. Daarom is de conclusie van Augustinus in deze passage:

- **'De wet van de zonde is in strijd met de wet van het verstand, wat ook in de leden van de grote apostel merkbaar was. Daarom is de vergeving van zonden niet met de doop beëindigd'.**

Paulus komt echter met de sublieme realisatie: 'Zo is er dan nu geen veroordeling voor hen, die in Christus Jezus zijn. Want de wet van de geest van het leven heeft u in Christus Jezus vrij gemaakt van de wet van de zonde en de dood' (Rom.8:1,2).

Hermas, een profeet in Rome

In het begin van de tweede eeuw, herhaalt hij in zijn geschrift telkens dat de zonde tot de dood leidt. Ook spreekt hij over de rol die de duivel bij de verzoeken speelt, maar hij is ook er van overtuigd dat kinderen in een staat van onschuld verkeren. In een uitspraak over de doop zegt hij: 'Degenen die geloven, zijn als de onschuldige kinderen in wier hart geen slechtheid opkomt, die niet weten wat kwaad is en altijd onschuldig zijn. Zódanigen zullen ongetwijfeld in het Koninkrijk van God leven, omdat zij op geen enkele wijze de geboden van God schonden, maar in dezelfde gezindheid onschuldig bleven al de dagen van hun leven'.

De voorbereiding van de erfzondedoctrine Tertullianus, ca. 160 – ca. 230

De verschillen in de menselijke natuur zijn slechts variaties van die ene geestelijke substantie. Daarom is de natuur als één geheel geworden in de oorspronkelijke vader van het menselijke geslacht. Zo wordt de zondigheid samen met de ziel voortgeplant en verbreid.' Omdat Tertullianus het vervroegen van de doop van jonge kinderen tegenstond, werd beweerd dat hij de erfsmet niet als zondeschuld beschouwde. Ondanks deze besmetting is de mens zowel goed als kwaad, dus niet totaal verdorven. Alleen de Heilige Geest die na de doop wordt geschonken, maakt de mens tot één. Wel moeten we constateren dat Tertullianus meer dan enig andere kerkvader de weg heeft bereid voor de erfzondedoctrine van Augustinus.

Volgens Augustinus hoort de hele mens, dat is de hele ziel en het hele lichaam, toe aan God de Schepper, de almachtige en de waarachtige. De duivel onteerde en vernederde de mens wel, maar hij schiep noch de menselijke natuur noch enig ander deel van de mens. Ondanks deze uitspraak gaat Augustinus toch verder met de bewering dat alle vlees uit de zonde voortkomt op gelijke wijze als alle vlees van de mens afkomstig is. Deze sluitreden ziet hij echter niet als onderling tegenstrijdig:

- *'Vlees is van God, want Hij scheidt het, het is van de mens, want hij verwekt het en het is van de zonde want deze verderft het'.*

Ondanks dit onderscheid zijn toch de mens en de zonde in de opvatting van deze kerkvader geen twee afzonderlijke persoonlijkheden, maar de mens wordt met het kwaad geïdentificeerd vanaf het ogenblik dat in het paradijs het gebod dat gegeven was – en dat mogelijk en gemakkelijk te onderhouden was – werd veracht en overtreden:

- *'Allen hebben vanuit deze ene mens de zonde vanwege hun oorsprong gemeenschappelijk en massaal'. Kinderen zijn daarom al veroordeeld vanwege dit potentiële vermogen tot het kwade dat zij in zich hebben, hoewel zij deze verbintenis met de zonde niet verkrijgen vanwege hun menselijke natuur zoals God deze scheidt, maar vanwege de wond die de vijand aan de menselijke natuur toebrengt. Desondanks blijft het feit dat: 'een kind dat nog geen gebruik van zijn verstand kan maken, noch goed noch kwaad is vanwege zijn eigen wil, want het richt zijn gedachten op geen van beide. In een kind zijn het natuurlijke, goede verstand en het oorspronkelijke kwaad (dus de erfzonde) nog inactief en sluimerend'.*

Augustinus beweert dus dat alle mensen in zonde zijn geboren, wat betekent dat de oorsprong van ons allen in een zondige situatie was gelegen. De schuld van deze misvorming wordt door een geestelijke hergeboorte bij de doop vergeven. Ondanks dit gegeven blijft de zonde in het sterfelijk vlees aanwezig en veroorzaakt daar begeerten, waartegen de gelovigen moeten strijden. Daarom verkeren wij voortdurend in onrust door de prikkel van onze wellusten, zelfs wanneer wij er niet aan toegeven. Wij zullen echter genezen van de activiteiten van deze kwade begeerten door de genade van Jezus Christus. Hoewel wij dus geheeld zijn van de erfschuld door onze geestelijke hergeboorte, blijft er nog een innerlijke strijd in ons woeden, dit wil zeggen dat wij tegenstanders zijn van onze eigen begeerten en wij ons kanten tegen onze eigen wellusten. Volgens Augustinus komt dus het kwade voort uit het goede, maar niet uit het verheven en onveranderlijke Goed. Het kwade kwam voort uit het lagere en veranderlijke goede. De kwade dingen zijn bij hem geen natuurlijke, slechte wezens, maar de defecten van hen. Het kwade kan echter niet bestaan wanneer het niet voortkomt uit natuurlijke wezens. Kwaad is niets anders dan afvalligheid van het goede.

Zowel engelen als mensen zijn bij Augustinus natuurlijke wezens, die innerlijk evenveel zijn toegerust met een wil, die in staat is zowel goed als kwaad te doen. Een engel of een mens met een kwade wil wordt kwaad genoemd, want hij wordt door een kwade en niet door een goede aard gekarakteriseerd.

Wanneer wij de gedachtegangen van Augustinus volgen, merken wij dat de mens niet alleen overeenkomt met de engelen, maar dat hij bovendien verwant is met de duivel, want zijn oorsprong is ook slecht. In de doop: 'verliest de mens wel alle zonde, maar niet alle kwaad. Om het duidelijker te zeggen: verliest hij alle zondeschuld maar nooit de zonde zelf.' Het wezen van de erfzondeleer berust op de gedachte dat de erfschuld ons vergeven kan worden, maar dat wij niet bevrijd kunnen worden van de erfzonde!

De overdracht van de erfzonde

- 'Vraag: Vanwaar komt dan zulke verdorven aard van de mens?
- Antwoord: Uit de val en de ongehoorzaamheid van onze eerste voorouders, Adam en Eva, in het Paradijs, waar onze natuur alzo is verdorven geworden, dat wij allen in zonden ontvangen en geboren worden' (Heidelbergse Catechismus, vraag 7). Aan de vraag hoe de erfzonde doorgegeven wordt, gaat de vraag vooraf, hoe de ziel haar oorsprong vond. In de vijfde eeuw werden hierop drie antwoorden gegeven:

▪ De platonische oorsprong

Het veronderstelt de pre-existentie van de zielen. Origenes had deze opvatting gecreëerd tot een van de hoofdgedachten van zijn theologie over het behoud van de mens. Alle zielen, zonder onderscheid te maken tussen mensen en geesten van engelen, werden tegelijkertijd geschapen. Alle zielen, behalve die de Verlosser voor zichzelf bestemd had, hadden gezondigd. Hun verlaging of afdaling in lichamen was voor een deel een straf en voor een ander deel een middel tot redding. De traditie brak al spoedig met deze zeer aanvechtbare veronderstelling.

▪ Het creationisme

Dit houdt in dat voor ieder mens die wordt geboren, een nieuwe ziel wordt geschapen. Deze gedachte is ook geïnspireerd door het platonisme, maar zij gaat niet uit van een pre-existentie van zielen. Men leert dat de ziel, hoewel geestelijk, onsterfelijk en geschapen naar het beeld van God, niet eeuwig is, maar door God rechtstreeks wordt geschapen op het ogenblik van de vleselijke geboorte van de mens. Hiëronymus (342-420), die de Vulgatavertaling maakte, was een verdediger van het creationisme, dat algemeen in de westerse kerk werd aanvaard. De gereformeerde theoloog Dr. K. Dijk schreef in zijn 'Korte Dogmatiek': 'De bekende uitdrukking, die helaas ook in christelijke kringen niet vreemd is, dat deze of gene vrouw het leven heeft geschonken aan dit of dat kind, is daarom geheel foutief; wij schenken geen leven; dat kan de Schepper alleen en dat doet God!' Het is echter zeer moeilijk deze theorie in te passen in de erfzondeleer!

▪ De naam van 'traducianisme' en daarmee samenhangende het 'generatianisme'

Het traducianisme (vele Lutherse theologen) leert dat de ziel ontstaat door gemeenschapsoefening van de ouders en wel uit hun zielenleven. Tertullianus schreef in zijn verhandeling 'Over de aard en de oorsprong van de ziel' dat alle zielen van die van Adam bij de voortplanting of verwekking iets van hun wezen laten ontsnappen. Het vlees en de ziel

worden samen gegeven en zij groeien samen op, maar de ziel en het vlees zijn gebrandmerkt door de nasleep van de eerste zonde. Tertullianus maakte een uitzondering voor Christus, omdat deze uit een maagd was geboren. Het generatianisme leert dat de ouders de kracht hebben om 'uit hun geest een nieuwe geest of ziel te scheppen'. Deze ontwikkelen zich geleidelijk (evolutionisme). Het traducianisme beïnvloedde Augustinus, hoewel hij als filosoof meer naar het creationisme overhelde. De vragen omtrent onze solidariteit in Adam en de overdracht van de erfzonde leidden hem naar het traducianisme. In 'De stad Gods' wijst Augustinus erop dat 'ons tegenwoordig leven – als zo'n beroerde toestand leven genoemd mag worden – afdoende bewijst dat de kinderen van Adam in hem waren veroordeeld'.

Na het opsommen van talrijke ondeugden, waaronder ook verscheidene tegennatuurlijke zonden, besluit hij: 'Al deze slechtheden horen bij de mens en komen voort uit de wortel van de dwaling en van de verdorven neiging, die iedere zoon van Adam met zich in de wereld brengt'. De passage waarop hij zich beriep was: 'Door één mens is de zonde in de wereld gekomen en door de zonde de dood, en zo is de dood voor ieder mens gekomen, want ieder mens heeft gezondigd' (Rom.5:12). Ook de Vulgata, de Latijnse overzetting, heeft de versie 'in welke (Adam) allen gezondigd hebben'. Zij was voor Augustinus een bevestiging van zijn inzichten.

Traducianisme, leer volgens welke de menselijke ziel aan de nieuwe mens bij de conceptie uit de ziel van de ouders wordt doorgegeven, hetgeen inhoudt dat de zielen van alle mensen eens in Adam verenigd geweest zouden zijn. In de oudchristelijke geschriften komt de leer van het t. voor het eerst bij [Tertullianus](#) voor, die dergelijke opvattingen in zijn De anima (23-41) bespreekt en ter verklaring van de erfzonde gebruikt.

Nieuw-Buinen, juli 2023

Wim van den Hoek, em. pastor.